

Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Katedra slovenského jazyka a literatúry

RARA AVIS

Zborník z VII. medzinárodnej konferencie študentov a doktorandov
Trnava 27. – 28. apríl 2010

Vydaný s finančnou podporou magistrátu mesta Trnava

Trnava 2010

Recenzenti:

prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc.
doc. PhDr. Janka Klincková, PhD.
PhDr. Marián Kamenčík, PhD.
Mgr. Miloslav Konečný, PhD.

Editori:

Mgr. Dana Palecková
Mgr. Zdenka Kumorová
Mgr. Peter Gregorík

Za obsahovú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

© Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity
sv. Cyrila a Metoda, Trnava 2010

ISBN 978-80-8105-194-4

NEMANUÁLNE PROSTRIEDKY V SLOVENSKOM, RESP. ČESKOM POSUNKOVOM JAZYKU

Roman Vojtechovský

Nemanuálne prostriedky sú dôležitou súčasťou slovenského, resp. českého posunkového jazyka a posunkových jazykov vôbec. Je to jedna zo základných odlišností od hovorených jazykov, v našom prípade od slovenského a českého jazyka.

Nemanuálne prostriedky nie sú artikulované rukami, ale **mimikou, pohybmi hornej časti trupu a hlavy**.

Mimika je zložkou (...) posunkového jazyka, jej nosičom sú pohyby svalov tváre. Tieto mimické výrazy rozhodne nie sú nijako náhodné, i keď sa iste do určitej miery odlišujú, napr. pod vplyvom rozdielneho temperamentu hovoriacich, ich základná podoba je konvenčná – preto tiež môžu byť nositeľom ustálených významov (Servusová, 2008, s. 51). Na mimickom prejave sa podieľajú predovšetkým artikulátory: **oči, obočie, nos, tvár, ústa, pery, jazyk a zuby**.

Môžeme uviesť tieto príklady (Šebková, 2000, s. 47-49):

- **oči a obočie:**
  - **široko otvorené oči a zdvihnuté obočie** - hovoriaci signalizuje, že ide o otázku, konkrétne o zisťovaciu otázku (Chceš?, Môžem? atď. – odpoveď na tieto otázky je áno/ne);
  - **prižmúrené oči a zvrátené obočie** - hovoriaci naopak signalizuje, že ide o otázku doplnňovaciu (Odkiaľ? Prečo? atď. – odpoveď na tieto otázky vyžaduje obsiahlejšie doplnenie, nie odpoveď áno/nie);
- **ústa:**
  - **ústa zovreté s vytýčenou špičkou jazyka** vyjadrujú, že ide o niečo malé a drobné, napr. tenká kniha;
- **tváre:**
  - **plne nafúknuté tváre** vyjadrujú, že ide o čosi veľké a objemné, napr. hrubá kniha;
  - **nafúknuté tváre** signalizujú veľkosť či objemnosť nejakého predmetu alebo osoby, napr. tučný;
  - **utiahnuté tváre** vyjadrujú pravý opak, napr. chudý.

Pohyby hornej časti trupu signalizujú napríklad výber medzi dvoma možnosťami (trup sa nakláňa najprv na jednu, potom na druhú stranu) alebo podmienku (trup sa nakloní dopredu pri vyjadrení podmienky a potom sa vráti do východiskového postavenia) (Servusová, 2008, s. 50).

Pohyb hlavy je schopný sám osebe (ale najčastejšie spolu s mimickým výrazom) rozlíšiť pozitívnu účasť (žiadny pohyb alebo kývanie) od záporu (vrtenie hlavou), kývanie hlavou signalizuje tiež indikatív (oznamovací spôsob) (tamtiež, s. 51).

Nemanuálne prostriedky v posunkovom jazyku podľa Servusovej (2008, s. 50) signalizujú:

- novú tému,
- modalitu výpovedí, t. j. postoj hovoriaceho k výpovedi ako reálnej alebo nereálnej,
- rozdelenie rolí v reprodukovanom dialógu,
- výber z možností („Chcete modrú alebo červenú?“),
- otázku a jej druh (zist'ovaciu a doplňovaciu),
- súhlas, nesúhlas, zápor, neistotu,
- odkazovanie – deixiu,
- koniec výpovedí prerušením očného kontaktu,
- komunikačné funkcie výpovedí (oznámenie, otázku, prosbu, rozkaz a pod.)

Pokiaľ ide o lexikálnu rovinu jazyka, nemanuálne prostriedky sú pevnou súčasťou vyjadrovania posunkového jazyka. Mimický výraz býva simultánnym nositeľom lexikálnej informácie. Neoddeliteľnou súčasťou opozície VÁZA + TENKÁ a VÁZA + HRUBÁ je i rozdielny výraz tváre, ktorý je konvencionalizovaný čiže používaný univerzálne všetkými používateľmi posunkového jazyka.

Pri produkcii hovorených jazykov kladieme jednotky za sebou, teda lineárne. Naproti tomu výrazy posunkového jazyka môžeme produkovať a vnímať tiež **simultánne**. Simultánnosť podľa Slánskej – Bímovej a Okrouhlíkovej (2008, s. 59) znamená, že „jednotky posunkového jazyka¹ majú schopnosť vrstviť sa na sebe, takže je možné produkovať (i vnímať) súčasne, v jednom časovom okamihu.“

To je umožnené tým, že v posunkovom jazyku sú k dispozícii dvojité nosiče významu:

1. **nosiče manuálne** – významy sú nesené tvarmi, pohybmi a umiestnením ruky,
2. **nosiče nemanuálne** – významy sú nesené mimikou, pohybmi hornej časti trupu a hlavy.

Oba tieto typy nosičov významov môžeme v posunkovom jazyku vnímať a produkovať súčasne. Manuálne nosiče prenášajú prevažne významy lexikálne a nemanuálne nosiče prevažne významy gramatické.

Môžeme pristúpiť k praktickej časti prieskumu. V tejto praktickej časti prieskumu vychádzame zo seminárnej práce, ktorú vypracovali 3 kolegovia: Edita Nedvědová, Roman Vojtechovský a Radka Hlavatá z Ústavu českého jazyka a teórie komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe, odbor čeština v komunikácii nepočujúcich. Jeden z troch kolegov je nepočujúci a pochádza zo Slovenska. Ovláda slovenský posunkový jazyk a čiastočne český posunkový jazyk. Tvrdí, že medzi slovenským posunkovým jazykom a českým posunkovým jazykom nie sú všetky lexémy zhodné. Väčšinou sa vyskytujú odlišne. Avšak prejavy v nemanuálnych prostriedkoch sú prevažne zhodné.

Cieľ prieskumu

Cieľom prieskumu je poukázať na určitý nemanuálny prvok a prakticky doložiť jeho správanie sa v rôznych kontextoch. My sme sa zameriavali na dva konkrétne prvky nemanuálneho správania sa úst a tváre a na to, ako sa ich tvary a pohyby premieňajú pri vyjadrovaní veľkosti vecí, predmetov, ľudí a pod. Tieto dva prvky však v prirodzenom prejave v posunkovom jazyku možno ťažko oddeliť, preto ich ani v tomto príspevku striktne neoddeľujeme.

Metóda prieskumu

Na docielenie skúmaného javu sme použili tzv. elicitáciu metódu, kde sme respondentom predložili neverbálne podklady – obrázky s vyobrazenými rôzne veľkými predmetmi, zvieratami, časťami tela, osobami atď. Na ich základe mali respondenti vyjadriť v českom/slovenskom posunkovom jazyku, čo vidia. Na tento účel sme vybrali osem dvojíc obrázkov, ich veľkosť (množstvo) je vo výraznom kontraste (napríklad veľká ryba v rukách rybára, oproti tomu malá rybička v akváriu; tučná osoba – chudá osoba). Úlohu respondentom vysvetlil v posunkovom jazyku nepočujúci výskumník. Pri nahrávaní respondentov nebol prítomný žiadny počujúci.

Respondenti (figuranti)

Respondentov bolo dohromady šesť, z toho päť žien a jeden muž. Jedna žena bola zo Slovenska a ostatní respondenti boli z Česka. Ženy boli vo veku 14, 17, 24, 27 rokov. Muž mal 50 rokov. Respondenti boli nepočujúci.

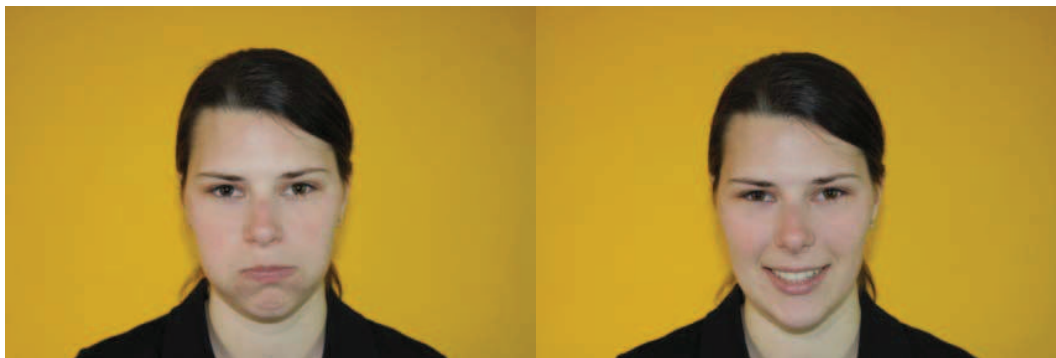
Výsledky prieskumu

Výsledky nášho prieskumu môžeme zaznamenať takto:

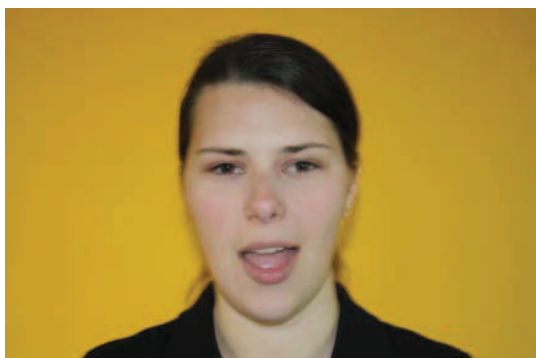
- pri dvojici obrázkov s veľkosťou kníh:
  - **veľká kniha** – pri nej 3 figuranti používali orálny komponent² „BZZ“, 2 figuranti používali hovorený komponent³ „VELKÉ“ („VE“), posledný figurant použil horné zuby a preložil ich na dolné pery s orálnym komponentom „F“,
  - **malá kniha** – pri nej 5 figuranti používali rovnako zavreté ústa a vztýčený jazyk a 1 figurant zošpúlené pery,
- pri dvojici obrázkov s veľkosťou rýb:
  - **veľká ryba** – pri nej 2 figuranti otvorili veľké ústa a medzitým vyjadrili hovorený komponent „VELKÉ“ („VE“), 1 figurant používal orálny komponent „BZZ“, ďalší figurant položil horné zuby na dolné pery s orálnym komponentom „F“ a posledný figurant použil otvorené ústa v tvare „O“,
  - **malá ryba** - pri nej 5 figuranti používali rovnako zavreté ústa a vztýčený jazyk a 1 figurant vtiahnutú tvár a vyplazený jazyk,
- pri dvojici obrázkov s veľkosťou postáv:

- **tučný** – pri ňom 3 figuranti použili otvorené ústa a vyplazený jazyk, 1 figurant používal orálny komponent „BZZ“ a druhý figurant orálny komponent „BE“, posledného figuranta sme nezaznamenali, pretože zadal iný posunok než TUČNÝ,
- **chudý** – pri ňom 2 figuranti používali vťahnuté tváre, ďalší 2 figuranti zavreté ústa a vztýčený jazyk, 1 figurant zavreté ústa smerom dovnútra a 1 figurant horné zuby na dolné pery s orálnym komponentom „F“,
- pri dvojici obrázkov veľkosťou zadkov:
  - **veľký zadok** – pri ňom 3 figuranti používali orálny komponent „BZZ“, 1 figurant používal orálny komponent „BE“, 1 figurant používal otvorené ústa s hovoreným komponentom „VELKÉ“ a po nich orálny komponent „BZZ“, 1 figurant nafúknutú tvár s orálnym komponentom „F“,
  - **malý zadok** - pri ňom 5 figuranti používali rovnako zavreté ústa a vztýčený jazyk a 1 figurant vťahnutú tvár a vyplazený jazyk,
- pri dvojici obrázkov s veľkosťou ňadier:
  - **veľké ňadrá** - pri nich 3 figuranti používali orálny komponent „BZZ“, 1 figurant používal orálny komponent „BA“, 1 figurant otvorené ústa v tvare „O“ a ďalší 1 figurant horné zuby na dolné pery s orálnym komponentom „F“,
  - **malé ňadrá** - pri nich 4 figuranti používali zavreté ústa, vztýčený jazyk, 1 figurant vťahnutú tvár a vyplazený jazyk a 1 figurant použil najprv zošpúlené pery, potom hrot vyplazeného jazyka,
- pri dvojici obrázkov s množstvom jedla:
  - **veľké množstvo jedla** - pri ňom 5 figuranti používali orálny komponent „BZZ“, 1 figurant používal otvorené ústa s orálnym komponentom „AA“,
  - **malé množstvo jedla** - pri nich všetci 6 figuranti používali rovnako zavreté ústa a vztýčený jazyk,
- pri dvojici obrázkov s hrúbkou tyči:
  - **hrubá tyč** - pri nej 3 figuranti používali orálny komponent „BZZ“, 1 figurant používal otvorené ústa s hovoreným komponentom „VELKÉ“, ďalší figurant použil podobne otvorené ústa s hovoreným komponentom na pol výrazu „VE“, potom použil ústa do tvaru „U“, posledný figurant nafúknutú tvár,
  - **tenká tyč** - pri ňom 4 figuranti používali rovnako zavreté ústa a vztýčený jazyk, 1 figurant vťahnutú tvár a vyplazený jazyk a 1 figurant zošpúlené pery,
- pri dvojici obrázkov s množstvom kvetov:
  - **veľké množstvo kvetov** – pri ňom 5 figuranti používali orálny komponent „BZZ“, 1 figurant používal otvorené ústa s hovoreným komponentom „MOC“,
  - **malé množstvo kvetov** - pri ňom 2 figuranti používali zavreté ústa a vztýčený jazyk, 1 figurant ústa do tvaru L a opakovanie, 1 figurant orálny komponent „FLU“ a opakovanie, 2 figurantov sme nezaznamenali, pretože používali iný posunok než pri malom množstve kvetov.

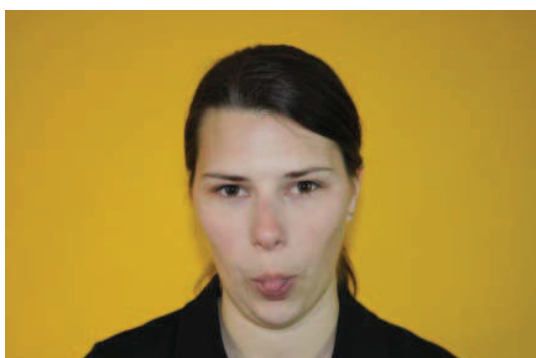
Z týchto výsledkov prieskumu môžeme vidieť, že **najpoužívanejšími tvarmi úst pre veľkú veľkosť – veľké množstvo je orálny komponent nami pracovne nazvaný „BZZ“ – 25x (pozri obrázok č. 1), po nich otvorené ústa s hovoreným komponentom „VELKÉ“ („VE“) – 8x (pozri obrázok č. 2). Najpoužívanejšími tvarmi úst pre malú veľkosť - malé množstvo sú zavreté ústa so vztýčeným jazykom – 32x (pozri obrázok č. 3).**

Obrázok 1: Orálny komponent „BZZ“

Obrázok 2: Otvorené ústa s hovoreným komponentom „VELKÉ“

Obrázok 3: Zavreté ústa so vztýčeným jazykom

Záver prieskumu

Výsledkom prieskumu sa potvrdilo, že tvary úst od tvarov tváří nemožno vždy striktno oddeliť, pretože pri určitých tvaroch, pohyboch úst sa istým spôsobom modelujú tváre a naopak, ak je niečo vyjadrené určitým tvarom, pohybom tváří, modelujú sa nejakým spôsobom i ústa.

Ďalej sa ukázalo, že hoci respondenti mali ako predlohu rovnaké obrázky, nie vždy použili pri danej ukážke rovnaký tvar úst.

Čo sa týka tvaru tváří, vo výsledku nášho prieskumu sa potvrdzuje ako všeobecné platné pravidlo, že nafúknuté tváre vyznačujú veľké množstvo (veľkú veľkosť) vecí a vtiahnuté tváre značia tenké, malé veci.

Môžeme potvrdiť, že nemanuálne prostriedky pre veľkosť a množstvo sú simultánnym nositeľom lexikálnej informácie.

Poznámky

¹ Upravil R. V.

² **Orálny komponent** nie je odvodený z hovoreného jazyka, to znamená, že nejde o artikulované slovo ani jeho časť. Ide napríklad o vibrujúce pery, vycerené zuby, vyplazený jazyk a pod.

³ **Hovorený komponent** na rozdiel od orálneho komponentu je odvodený od hovoreného jazyka. Ide o artikulované slovo z hovoreného jazyka alebo jeho časť.

Literatúra

1. SERVUSOVÁ, J. *Kontrastivní lingvistika – český jazyk x český znakový jazyk*. Praha : ČKTZJ, 2008. ISBN 978-80-87218-30-3.
2. ŠEBKOVÁ, H. Mimika v českém znakovém jazyce. In KUCHAROVÁ, L. *Jazyk neslyšících*. Praha : ÚČJTK FF UK, 2005. [cit. 2010-04-24]. Dostupné na internete: <http://ucjtk.ff.cuni.cz/cnes/downloads/jazyk_neslysicich.pdf>
3. SLÁNSKÁ – BÍMOVÁ, P. – OKROUHLÍKOVÁ, L. *Rysy přirozených jazyku. Lexikografie*. Praha : ČKTZJ, 2008. ISBN 978-80-87153-91-8.
4. NEDVĚDOVÁ, E. – VOJTECHOVSKÝ, R. – HLAVATÁ, R. *Nemanuální složky v českém znakovém jazyce – vyjádření velikosti, množství ústy a tvářemi*. Praha : ÚČJTK FF UK, 2009. [seminárna práca]

Summary

In his paper the author writes about nonmanual markers in Czech and Slovak sign language. Nonmanual markers consist of the various facial expressions, head tilting, shoulder raising, mouthing, and similar signals that we add to our hand signs to create meaning. In his research the author focused on two specific nonmanual markers, i.e. facial expression and mouthing and their variations that express the size (e.g. of things, objects, people, etc.).